

Соціальна структура суспільства

1. Соціальна група як елемент соціальної структури

Соціальна структура — це внутрішня будова суспільства, яка визначає його якість, тому зміна структури відбиває докорінне якісне зрушення в суспільстві. Структура соціального об'єкта забезпечує необхідну сталість у функціонуванні взаємопов'язаних соціальних елементів (перш за все груп та інститутів), що дозволяє накопичувати кількісні зміни до того моменту, коли виникає історична необхідність структурних зрушень у суспільстві.

Соціальна структура є засобом організації та зв'язку окремих елементів соціальної системи в єдине ціле. Характер структурування соціальної системи відзначається як властивостями її елементів, так і основним системоутворюючим фактором, який упорядковує елементи. Вихідним для розуміння соціальної структури суспільства є поняття соціальної групи, спільності.

Соціальні групи — це відносно сталі спільності людей, що історично склалися, різняться роллю та місцем у системі соціальних зв'язків певного історичного суспільства. Слід відрізнити соціальні групи від випадкових несталих об'єднань людей, наприклад пасажирів транспорту, які їдуть в одному вагоні чи автобусі, або тих, хто перебуває у певний момент на одній вулиці чи в одному місці. Ці угруповання визначаються як *агрегація* — деяка кількість людей, що зібралися у певному фізичному просторі і не здійснюють свідомих взаємодій. Соціальні групи згуртовуються на основі об'єктивних обставин, а належність до групи пов'язана з об'єктивним становищем людей у системі соціальних зв'язків, виконанням певних соціальних ролей, тобто для того щоб сукупність людей визнавалася групою, потрібні взаємодія між її членами та наявність сподівань, що їх поділяє кожний член групи відносно інших її членів. Соціальна група характеризується також наявністю загальних соціально вагомих ознак.

Соціальні групи поділяються за ознакою належності до них індивіда та за характером взаємовідносин між їх членами. За ознакою належності індивіда розрізняють інгрупу та аутгрупу. Кожний індивід виділяє деяку кількість груп, до яких він належить, та визначає їх як «мої». Це може бути «моя сім'я», «моя професійна група», «мій клас» та ін. Такі групи є *інгрупами*, до яких індивід відчуває свою належність і в яких він ідентифікується з іншими членами, тобто розуміє членів інгрупи як «ми». Інші групи, до яких індивід не належить, є для нього *аутгрупами*, тобто «не ми», «інші». У сучасному

суспільстві індивід належить водночас до багатьох груп, тому велика кількість інгрупових та аутгрупових зв'язків може перехрещуватися. Наприклад, студент інституту прокуратури може розглядати студента слідчо-криміналістичного факультету як індивіда, який належить до аутгрупи, але вони можуть бути членами однієї волейбольної команди, де вони входять до інгрупи. Поняття інгрупи та аутгрупи є важливими, оскільки самовіднесення кожної особистості до них істотно впливає на поведінку індивідів у групі.

Крім інгрупи та аутгрупи, виділяють також *референтну групу*, яка означає реальну або умовно-соціальну спільноту, з якою індивід співвідносить себе як з еталоном і на норми, думки, цінності та оцінки якої він орієнтується у своїй поведінці та самооцінці. Іноді інгрупа та референтна група збігаються.

Розрізняють нормативну та порівняльну функції групи. *Нормативна* виявляється у тому, що група є джерелом норм поведінки, соціальних настанов та ціннісних орієнтацій індивіда. Так, емігрант намагається якнайшвидше засвоїти норми та настанови корінних жителів тієї країни, до якої він приїхав, щоб не відрізнятись від оточуючих. *Порівняльна функція* виявляється у тому, що референтна група виступає як еталон, завдяки якому індивід може оцінювати себе та інших. Людина вибирає окремі референтні групи, належність або неналежність до яких для неї особливо бажана, та формує «Я» образ, основуючись на оцінках цієї групи.

За характером взаємовідносин між членами групи розрізняють первинні та вторинні групи. У *первинній групі* кожний член бачить інших членів групи як особистостей та індивідуальностей. Таке бачення досягається завдяки соціальним контактам, що створюють інтимний, особистий та загальний характер внутрішніх групових взаємодій, до яких включаються численні елементи особистого досвіду. Члени таких груп, як сім'я, друзі прагнуть зробити соціальні взаємовідносини неформальними та пом'якшеними. У *вторинних групах* соціальні контакти є безособовими та мають утилітарний однобічний характер. Усі контакти є функціональними відповідно до соціальних ролей.

Аналіз соціальної структури суспільства потребує, щоб одиниця, яка вивчається як елементарна частинка суспільства, поєднувала усі види соціальних зв'язків. Такою одиницею аналізу є *мала соціальна група*, соціальні відносини якої виступають у формі безпосередніх особистих контактів. Студентська група, де всі один одного знають та спілкуються в процесі навчання, а інколи і поза навчанням, — це мала група. З другого боку, всі студенти вузів, що не мають постійного особистого спілкування,

становлять *велику соціальну групу*. Мала група може бути як первинною, так і вторинною, відповідно до того, який тип взаємовідносин існує між її членами. Велика ж група може бути лише вторинною. Вивчення малих груп є дуже важливим, оскільки в них можна дослідити зародження соціальних процесів, механізми згуртованості, виникнення лідерства, рольових взаємовідносин.

У суспільстві завжди існує велика кількість соціальних груп, що об'єктивно розрізняються за своїм станом у системі соціальних зв'язків.

Найважливішими соціальними спільнотами є: національно-етнічні утворення, що виникають на основі спільності історико-географічного походження та культури; демографічні, які пов'язані із соціально-біологічною природою людини; із розвитком суспільства виникають спільноти, що пов'язані з диференціацією діяльності людини, зі специфікою соціально-економічного стану, розвитком поселенських утворень.

2. Види соціальних структур

Етнос, народ (запозичено з грецької мови через латинську (старолатинське: *ethnicus*); грецьке *ἔθνικός* «племінний; народний; язичницький» є похідним від грец. *ἔθνος* — «громада; плем'я, народ», етимологічно «група своїх людей») - історично сформована на визначеній території стійка сукупність людей, що має єдину мову, загальні риси й стабільні особливості культури і психології. Етнос характеризується окремою етнічною територією (батьківщиною), своєю мовою, культурою, власною самосвідомістю, характером, специфічними нормами господарського життя.

Етнографічна група - Невелика частина певного етносу, яка територіально відійшла від нього в результаті міграції, але зберегла попередню етнічну свідомість, мову, особливості культури й побуту (наприклад, українці в Казахстані, Канаді тощо).

Термін «етнічна група» часто вживається як синонім термінів «етнічність» та «етнічна ідентичність», «нація», «національна група», «етнічна» та «національна меншина» тощо. Втім, значна частина західних вчених взагалі не вважає за потрібне займатись питаннями визначень. У міжнародному праві терміни «етнічність», «етноси», «етнічна група» та деякі близькі їм — відсутні, замість них вживаються терміни «нація», «народ» та «національна меншина». На думку деяких науковців, без таких визначень не завжди зрозуміло, про що конкретно йдеться, тим більш, що за кожним із цих термінів стоять далеко не однакові феномени.

За твердженням західних вчених, характерною рисою етнонаціональних груп є те, що, по-перше, у країнах свого проживання, вони, як правило, не мають

власної національної державності, а по-друге, «вони мають свою історію (англ. history), але не мають своєї історичності (англ. historicity), тобто виявляють себе у сфері культури і не є активними історичними суб'єктами».

Величезний вплив на соціальні процеси в суспільстві має поселенська структура. Вона включає різноманітні види поселенських утворень: сільських та міських.

Село було ранньою формою поселення, типовою для аграрної епохи. *Село* — це територіально розосереджена форма розселення людей, зайнятих переважно сільськогосподарською працею. Його характеризують відносно невелика чисельність мешканців, які пов'язані родинними зв'язками, перебувають у регулярних контактах, об'єднаних загальним світоглядом, ментальністю, мотивацією.

Місто є значно розвиненішою і такою, що виникла пізніше за село, формою поселення. *Місто* — це відносно щільна та постійна концентрація людей, які забезпечують себе засобами для існування в основному за рахунок несільськогосподарської діяльності. Місто — відносно недавнє явище в людській історії і його виникнення пов'язане з виробничо – технологічним прогресом, розвитком ремісництва та торгівлі у період 6000-4000 тис. до н.е.

У цілому слід зазначити, що в місті кількість населення є значно більшою, ніж у селі, рідкими є безпосередні контакти, меншою згуртованість (не такі однакові світогляд, ментальність і мотивації), слабкішими сімейні узи, наявні різні соціальні і етнічні групи, помітнішими є соціальна нерівність, динамічніший розвиток, частішими і гострішими є соціальні конфлікти. Місто виконує різноманітні функції: економічну (забезпечує ефективне використання індустріального і науково-технічного потенціалу, трудових і природних ресурсів), політичну (пов'язану з організацією політичного життя), культурно-виховну (організація системи освіти, виховання і культурно-просвітницької діяльності), соціально-побутову (організація побуту, задоволення побутових потреб населення), демографічну (формування населення, трудових ресурсів, регулювання міграційних процесів, охорона здоров'я) тощо.

Основною тенденцією розвитку поселенської структури є зростання ролі та питомої ваги міст (*урбанізація*). Якщо у 1800 р. у світі було менше 50 міст з населенням 100 тис. людей чи більше, то в 1950 р. налічувалося вже 906 таких міст, а у 1980 р. — 2002 міста. У наш час у світі налічується 26 міст з населенням понад 5 млн. людей, 71 місто з населенням від 2 до 5 млн. і 128 міст з населенням 1–2 млн. жителів. Для багатьох країн міський спосіб життя

є переважаючим. Так, якщо в 1974 р. міське населення становило 38 % населення світу, то в 2000 р. — 48 % (у розвинених країнах — 80 %, у таких, що розвиваються, — 44 %). У 1950-ті роки у світі було два мегаполіси — Нью-Йорк та Лондон, в 1980-ті роки — три мегаполіси з чисельністю населення понад 20 млн. людей, до 2025 р. у світі буде понад 20 мегаполісів.

Урбанізація — суперечливий процес, що характеризується як позитивними, так і негативними рисами. Найважливіші позитивні риси урбанізації пов'язані з прогресивним розвитком виробництва, науки, техніки та суспільства в цілому. Більше людей дістають можливості для розвитку своїх здібностей, вибору професій. До негативних рис урбанізації слід віднести загострення соціально-економічних проблем, що наочно виявляється в розриві між містом і селом у галузі економіки, у рівні розвитку культури і освіти, соціального забезпечення, охорони здоров'я і т. ін.; загостренні проблем забезпечення житлом мешканців міста і т. ін. Демографічні негативні наслідки урбанізації виявляються в нестійкості сім'ї, зниженні природного приросту населення, погіршенні здоров'я. Економічні — у збільшенні витрат на соціальну інфраструктуру, охорону навколишнього середовища, у транспортних витратах. До соціальних наслідків належать великі витрати на переміщення до місця роботи, до місць відпочинку, ослаблення соціального контролю, зростання поведінки, що відхиляється, зростання соціальної напруженості. Соціально-психологічні наслідки — це ослаблення споріднених зв'язків, анонімність спілкування і пов'язана з ними самотність, зростання емоційних психологічних навантажень. Екологічні — руйнування навколишнього середовища, забруднення води, повітря і т. ін.

Динаміку розвитку соціальної структури суспільства не можна уявити поза динамікою її соціально-професійних змін.

Польський соціолог Я. Щепанській дає таке визначення *професії*: «Це система дій, внутрішньо, гармонійно пов'язаних між собою, яка заснована на певному знанні й умінні і спрямована на створення певного предмета або благ, що задовольняють потреби (у широкому розумінні) ...виконання цих дій є економічною основою існування як самого працівника, так і його сім'ї».

Істотними ознаками професії є такі:

- професія завжди персоніфікована, тобто вона належить людині, вона є її носієм;
- професія має об'єктивні підстави своєї появи, оскільки її виникнення можливе тільки при відокремленні певної сукупності трудових функцій, закладених в об'єктивних чинниках праці і їх затребуваності.

Цим обумовлена, з одного боку, її об'єктивна необхідність в суспільній праці, а з другого — її прояви як якісної форми праці, пов'язаної з людиною, її здібностями;

- основою будь-якої професії є професійні знання, уміння, навички, професійний і чуттєвий досвід людини;
- професія виступає найважливішою формою особового самовираження і задоволення потреб людини і суспільства;
- професії можна набути або шляхом спеціальної освіти і підготовки, або шляхом тривалої практичної діяльності в певній професійній галузі.

Сучасний світ характеризується постійною появою нових професій.

Нещодавно з'явилися такі нові професії, як брокер, дилер, агент служби зайнятості, податковий інспектор, агент з реклами, соціальний працівник, гувернантка, веб-майстер, бренд-менеджер тощо. На появу нових професій впливають чинники, пов'язані зі зміною змісту і характеру праці під впливом науково-технічного прогресу, упровадження нових технологій, зокрема інформаційних, їх ускладнення, переходу до ринкових економічних відносин, зміни форм організації виробництва і праці, умов підготовки працівників.

Професіоналізація людської діяльності приводить до появи професійних груп. *Професійна група* — це закріплення конкретних видів праці за певними групами людей, це об'єднання людей спільністю знань та навичок.

Матеріальною основою відокремлення професій є знаряддя праці та технологічні процеси, а ступінь їх диференціації обумовлюється рівнем розвитку виробництва. Сукупність взаємозв'язаних професійних груп і є професійною структурою як однієї з підсистем соціальної структури суспільства.

Професійна група, як правило, має особливу професійну культуру (субкультуру), зовнішнім виявом якої може бути професійна мова, що складається із спеціальних зворотів та термінів, які є зрозумілими членам групи і відрізняють цю групу від інших професійних груп. Професійна культура включає також особливі форми солідарності представників даної професії, що входять до різних організацій. Щоб показати, що професійна солідарність не має локалізованих групових обмежень, вводиться поняття *професійного середовища* (робоче середовище, середовище юристів, середовище вчених). Тут фіксуються ознаки, поширювані на всіх учасників відповідних видів праці.

Соціально-демографічна підструктура є невід'ємним елементом, важливою складовою соціальної структури суспільства. Вона тісно пов'язана з етнічною, поселенською, професійною, класовою підструктурами, результатом чого є їх взаємовплив і взаємофункціонування.

Відповідно до соціально-демографічної підструктури суспільство поділяється на певні соціальні групи, спільноти за такими критеріями: стать, вік, сімейний стан, тощо.

Статева структура — важливий фактор шлюбності (процесу укладання шлюбів) та формування сімейної структури населення.

Статева структура населення складається під впливом трьох загальних факторів: 1) співвідношення статей серед немовлят; 2) статеві різниці у смертності; 3) статеві різниці в інтенсивності міграції населення.

Тип вікової структури населення можна визначити за співвідношенням таких груп: 1) діти та підлітки до 16 років; 2) молоді люди від 16 до 30 років; 3) люди середнього віку 30–55 років; 4) люди похилого віку — 55 років і старші. Визначають три основні типи вікової структури населення:

- прогресивний — з великою часткою дітей у загальній кількості населення, якій відповідає високий рівень природного приросту населення;
- стаціонарний — з рівною часткою дитячих і дорослих вікових груп (природний приріст населення перебуває на постійному рівні);
- регресивний — з великою часткою дорослих і літніх людей; цьому типу вікової структури відповідає низький рівень народжуваності.

Таким чином, об'єктом аналізу демографічної підструктури є кількість та якість населення, що виражається через чисельність і темпи зростання, чисельність і склад сімей, структуру населення за статтю, віком, станом здоров'я.

Факторами, що впливають на чисельність населення, є народжуваність, смертність, шлюбність, міграція.

З поняттями кількості й якості населення тісно пов'язана категорія *міграції*. Під останньою розуміють усі види переміщень у просторі, що приводять до зміни географічного розміщення населення, його густоти та заселеності територій. Міграції супроводжуються збільшенням або скороченням чисельності населення, зміною його статевовікового, сімейного, шлюбного та етнічного складу, соціальної структури територіальних спільнот як у місцях виходу, так і в місцях поселення мігрантів.

Молодь як соціально-демографічна група. *Молодь* — це соціально-демографічна група, що переживає період становлення соціальної зрілості, адаптації до світу дорослих і майбутні зміни. Молодь має рухомі межі свого віку, вони залежать від соціально-економічного розвитку суспільства, рівня культури, умов життя.

Дискусійним і дотепер є питання вікової періодизації молоді. Згідно з найпоширенішою точкою зору віковими межами молоді вважається період від 16 до 30 років.

Молодь як особлива соціальна група постійно перебуває у фокусі досліджень соціологів, оскільки саме вона є чутливим індикатором змін, що відбуваються, і визначає в цілому потенціал розвитку суспільства. Від того, наскільки вивчені світ цінностей сучасної молоді, її установки, життєві плани, багато в чому залежить ефективність заходів, що розробляються, у галузі освіти, у сфері праці і зайнятості. Не зрозумівши суспільства, в якому живе молодь, не можна зрозуміти саму молодь та її специфічні проблеми. Таким чином, молодь є рушійною силою процесу розвитку суспільства, що потребує участі всіх елементів соціальної системи в її формуванні і напрямі процесу розвитку шляхом прогресу.

3. Соціальна стратифікація та соціальна мобільність

Різноманітність відносин, ролей, позицій породжує відмінності між людьми у кожному конкретному суспільстві. Виникає потреба певним чином упорядкувати ці відносини між категоріями людей, які розрізняються за багатьма аспектами.

Існує велика кількість моделей соціально-класових структур, причому соціологи вважають, що в сучасному суспільстві основа цих структур є незмінною, змінюються лише окремі структурні одиниці залежно від культурних, економічних та інших особливостей кожного суспільства. Визначення класових позицій індивідів та груп здійснюється за допомогою складних індексів, які дозволяють оцінити позиції індивідів та груп за багатьма вимірюваннями.

У сучасних суспільствах співіснують кілька систем нерівності (або ієрархії): влади, власності, престижу. Для опису системи нерівності між групами (спільнотами) людей у соціології використовують поняття «соціальна стратифікація» (від лат. *stratum* — настил, шар і *ficatio*, від *Facio* — роблю). Отже, *стратифікація* — це нашарування груп, що мають різний доступ до соціальних благ унаслідок їх становища в соціальній ієрархії. Кожне суспільство має свою систему соціальних стратифікацій. Існує два її

різновиди: закрита (жорстка) та відкрита. Закрита стратифікація передбачає існування жорстких меж страт, заборони переходу з однієї верстви до іншої (кастовий лад в Індії, касти у деяких країнах Африки). Однак у сучасному суспільстві поширена відкрита стратифікація, яка не має формальних обмежень для переходу з однієї верстви до іншої. Стратифікація припускає, що певні соціальні відмінності між людьми набувають характеру ієрархічного ранжування, тобто розташування соціальних позицій за їх вагомістю.

Для визначення всього спектра відмінностей між людьми існує поняття соціальної диференціації, стосовно якої соціальна стратифікація виступає як часткове поняття. Термін «диференціація» вживається для класифікації статусів, ролей, соціальних інститутів та організацій. Саме диференціація зумовлює майнову, статусну та владну нерівність. Крім того, диференціація включає і такі соціальні відмінності, які не пов'язані з соціальною нерівністю.

У теорії стратифікації в центрі уваги постійно перебуває проблема рівності — нерівності. Під рівністю розуміють рівність особисту, рівність можливостей досягти бажаних цілей, рівність умов життя (добробут, освіта та ін.), рівність результатів. Нерівність виявляється у тому самому. На особливу увагу заслуговують розподіл прибутків та добробуту, відмінності в якості та тривалості освіти, участь у політичному житті, у владних структурах, володіння власністю та рівень престижу.

Дослідження основних компонентів нерівності, як правило, починається з поняття влади, що розглядається як спроможність суб'єкта в своїх інтересах визначати цілі та напрями діяльності інших соціальних суб'єктів (безвідносно до їх інтересів), розпоряджатися матеріальними, інформаційними та статусними ресурсами суспільства, формувати та нав'язувати правила та норми поведінки (встановлення заборон та приписів), надавати повноваження, послуги та привілеї. Крім того, поміж соціальними суб'єктами існують взаємозв'язки, за яких один суб'єкт перетворює іншого на об'єкт своєї дії. У структурі владних відносин основою є розпорядження ресурсами, що дозволяє суб'єктові підкоряти собі інших людей.

Другий компонент соціальної нерівності — це власність, яка є одним із важливих соціальних інститутів. Це основне економічне відношення між індивідуальними та груповими учасниками процесу виробництва, що опосередковане їх ставленням до засобів виробництва. Власність розкривається як процес розпорядження, володіння та привласнення. Це

означає, що власність є владними відносинами, формою економічної влади, тобто владою власника предмета над тими, хто ним (предметом) не володіє, але потребує його. Багатство та бідність створюють багатомірну стратифікаційну ієрархію.

Третім компонентом вимірювання нерівності є соціальний *престиж* – суспільно визачені, привабливо бажані аспекти суспільного життя (професія, одяг, житло, розваги, речі тощо), що можуть виступати життєцільовими орієнтирами людської діяльності та безумовно, визначається двома першими. Американський соціолог Л. Уорнер, спираючись на існуючі уявлення про соціальну нерівність, виділяє п'ять ознак класу (верстви): рід занять, джерело доходу, розмір доходу, район мешкання, тип житла. Відповідно до цього він поділяє суспільство на три класи (або верстви): вищий, середній, нижчий, які у свою чергу мають внутрішню диференціацію, тобто кожний має дві верстви — вищу та нижчу.

Однак у суспільстві відбуваються постійні зміни, переміщення людей та соціальних груп з одного класу (верстви) до іншого, переміщення в межах однієї верстви з однієї групи до іншої, зміна владних верств, створення нових соціальних груп та ін. Усі соціальні переміщення особистості або соціальної групи включаються у *процес мобільності*. За визначенням П. Сорокіна, «під соціальною мобільністю розуміють будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта чи цінності, створеної чи то модифікованої завдяки діяльності, від однієї соціальної позиції до іншої». Він відрізняє два типи соціальної мобільності: горизонтальну та вертикальну. *Горизонтальна мобільність* — це перехід від однієї соціальної позиції до іншої, що лежить на тому ж рівні, наприклад, перехід студента з однієї групи до іншої. Індивід не змінює соціального статусу, він залишається в тій самій соціальній верстві.

Важливішою є *вертикальна мобільність*, коли внаслідок сукупності соціальних взаємодій індивід або соціальний об'єкт переміщується з однієї верстви до іншої (наприклад, службове підвищення — професійна мобільність, істотне поліпшення добробуту — економічна вертикальна мобільність або перехід до іншого рівня влади — політична вертикальна мобільність).

Суспільство може підвищувати статус одних індивідів та знижувати статус інших. Залежно від цього розрізняють висхідну та низхідну соціальну мобільність, тобто соціальне піднесення та соціальний спад. *Висхідні течії мобільності* існують у двох основних формах: як індивідуальне піднесення (індивідуальна мобільність) та як створення нових груп індивідів із

включенням груп до вищої верстви поряд з існуючими групами цієї верстви або замість них (групова мобільність). Аналогічно *низхідна мобільність* існує у формі виштовхування окремих індивідів з високих соціальних статусів на більш низькі, а також у формі зниження соціальних статусів цілої групи.

Стратифікація — процес об'єктивний, що відбувається у будь-якій спільності. Так, в угрупованні засуджених, яке за типом є закритим суспільством, а за характером соціальної структури — станово-кастовим, також є три основні страти: вища, середня та нижча, які у свою чергу мають внутрішню диференціацію. Так, виокремлюють п'ять каст, по дві з вищої та нижчої та одну середню: особливо привілейовані (злодій, пахан, рїг зони); привілейовані (борзий, бугор); нейтральні (мужики); неправі — лейовані (шістка, шмига, чушка); цілком позбавлені привілеїв (ті, кого «опустили», ображені). Ранжування соціального статусу засудженого здійснюється за стажем злочинної діяльності (кількість судимостей), за видом злочинної діяльності, за строком позбавлення волі, за особистими якостями, соціально-регіональним походженням та фізичною силою.

У період якісного оновлення суспільства, істотних змін соціально - економічних та політичних відносин процеси соціальної мобільності є особливо інтенсивними. Це можна простежити в нашій країні.

З'явилися нові соціальні групи — підприємці, банкіри, фермери, відбуваються зміни в політичній еліті та ін.

У цей час особливої гостроти набуває проблема маргінальності. Ракурси розуміння маргінальності можна визначити ключовими словами: окраїнність, проміжне становище, існування на межі різних культур, дії у ролі, яка лежить між двома поряд розташованими ролями. Поняття маргінальності характеризує стан тих, хто відірвався від своєї верстви, але ще не адаптувався до нової, не прийняв її цінностей та норм, тобто термін «маргінальність» визначає перехідний, структурно не визначений соціальний стан суб'єкта.

Маргінал — це особистість або група, спільнота, яка формується на межі соціальних верств та структур і в рамках процесів переходу від одного типу соціальності до іншого, або в межах одного типу соціальності внаслідок її серйозної деформації. Основним критерієм, що визначає стан маргінальності індивіда або групи, є стан, пов'язаний з періодом переходу, який уявляється як криза. Другий базовий критерій — невизначеність соціального стану, невключення або неповне включення до соціальної структури чи групи. Третій — це статутна неузгодженість чи несумісність. Типовим прикладом маргінальності є стан людини, яка переїжджає із села до міста, змінює рід

занять (була вчителем — стала реалізатором), включається до управлінської структури, не маючи досвіду. Труднощі адаптації до нового соціокультурного середовища породжують явища так званої соціальної фрустрації, тобто внутрішнє напруження, стреси, відчуття безвиході. Усе це може виявлятися у формі девіантної поведінки і підвищувати рівень криміногенності суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення соціальної структури суспільства та охарактеризуйте її роль.
2. Дайте поняття та характеристику соціальної групи.
3. Визначте засади класифікації соціальних груп та охарактеризуйте їх основні види.
4. Історичні типи етнічних спільностей(спільнот). Етнічні процеси та тенденції розвитку етносів.
7. Якими є сутність та наслідки урбанізації.
8. Назвіть суттєві ознаки професії.
9. Що таке професійна група і професійна структура?
10. Назвіть основні соціальні чинники процесу «старіння нації». Поміркуйте над тим, які шляхи запобігання цьому процесу можуть бути використані в рамках соціально-демографічної політики.
11. У зв'язку з якими соціальними процесами змінюється вікова періодизація молоді.
12. Дайте визначення соціальної стратифікації та охарактеризуйте її види.
13. У чому полягає сутність процесу мобільності та які види мобільності виділяють соціологи?
14. Дайте поняття та визначте основні критерії маргінальності.